

ВИМОГИ СПРЯМОВАНІ НА ВИЯВЛЕННЯ ДОПУСТИМОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ВТРУЧАННЯ У СФЕРУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Тоцький Броніслав Артурович

ORCID ID: 0000-0001-9708-5001

аспірант кафедри державно-правових наук

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Україна

У вітчизняній науці конституційного права відсутнє чітке визначення змістовного елемента принципу пропорційності. Однак його суть і зміст знайшли своє тлумачення у практиці Конституційного Суду України. Наприклад, згідно з п. 4.2 Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 обмеження конституційних прав допустимі лише за умови, коли «інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям» [7]. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, присвяченої конституційному праву, дає змогу дати трактування «адекватності соціально обумовленим цілям», як у вузькому, так і широкому розумінні.

У широкому розумінні, «адекватність соціально обумовленим цілям» означає, що заходи, яких вживає держава, мають відповідати вимогам: обґрунтованості, придатності, мінімальності та збалансованості. Перші дві вимоги спрямовані на виявлення допустимості конституційного втручання у сферу прав і свобод людини і громадянина. Дві останні – на виявлення меж конституційного втручання у сферу прав і свобод людини і громадянина.

Вимога обґрунтованості обмеження основних прав і свобод людини і громадянина передбачає оцінку важливості мети, для захисту яких встановлюється конкретне обмеження. Такі заходи допустимі, тільки якщо вони, як підкреслює Конституційний Суд України: переслідують легітимну мету, обумовлені суспільною необхідністю досягнення цієї мети; спрямовуються на досягнення легітимної мети, співмірні з нею [8; 10]. Аналіз ст. 64 Конституції України свідчить, що не можуть бути обмеженими права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Основного Закону. Зокрема, це право на життя, на свободу й особисту недоторканність, на повагу до своєї гідності, звернення до органів державної влади тощо. Такі права є табу для держави щодо їх обмеження та вимагають лише виконання державою позитивних і негативних зобов'язань щодо цих прав [3, с. 45]. Отже, більшість основних прав, передбачених Конституцією України, не є абсолютними і можуть бути обмежені за наявності відповідних підстав. Зазначимо, що Конституція України не містить загальної норми, в якій би перелічувалися всі такі підстави, до яких можна віднести: національну безпеку, територіальну цілісність, громадський порядок, здоров'я і моральність населення, права і свободи інших людей. Законодавець пішов шляхом конкретизації, закріпивши в різних нормах підстави для обмеження окремих основних прав. Так, у ст. 34 Конституції України підставою обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань названі національна безпека, територіальна цілісність або громадський порядок. При цьому законодавець конкретизував, що обмеження можливі з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання

розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [2]. Конституційний Суд України виходить з того, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права (п. 2.1. Рішення від 21.07.2021 р. № 3-р(II)/2021 [10]). Отже, вимога обґрунтування включає в себе дві складові:

1. Будь-які заходи, спрямовані на обмеження прав і свобод людини і громадянина, повинні мати під собою чітке правове обґрунтування. Законодавець допускає обмеження прав людини виключно на основі закону, оскільки права людини можуть обмежуватися виключно на підставі Конституції і в межах закону. Відповідно, закон має в усіх істотних деталях визначати основні критерії обмеження прав людини [1, с. 165]. Так, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» президент України видав Указ «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022. Ст. 3 цього Указу на період дії воєнного стану закріпила тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також ввела тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5]. Проте законності вказані обмеження отримали лише після прийняття Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24.02.2022 р. № 2102-IX [4].

Наведемо інший приклад, у якому відбулося обмеження конституційних прав громадян, але при цьому не було дотримано аналізованої нами правової обґрунтованості. Так, після початку повномасштабних бойових дій Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України» від 12.03.2022 р. № 264 [6], якою до Правил перетинання державного кордону громадянами України були внесені суттєві зміни із запровадженням переліку осіб, за якими залишили право перетинати державний кордон у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану. Надалі до Правил перетинання державного кордону громадянами України Кабінет Міністрів своїми постановами неодноразово вносив додаткові зміни, направлені на поступове зменшення переліку осіб, за якими залишили вказане право. Водночас слід нагадати, що згідно ст. 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом [2]. У цьому контексті дії Кабінету Міністрів України, спрямовані на обмеження основних прав громадян (свобода пересування, право вільно залишати територію України), можна вважати неконституційними, такими, що порушують принцип пропорційності. Підкреслимо, що конкретизація обмежень прав і свобод людини і громадянина також має міститися в законі, а не в підзаконному

правовому акті. Конституційний Суд України наголошує, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України (п. 3.2 Рішення від 28.08.2020 р. № 10-р/2020 [9]). Як ми бачимо, Конституційний суд України наголошує на критичній потребі в тому, щоб усі заходи, які обмежують конституційні права, втілювали в життя у чіткій відповідності з чинними нормами Конституції України та лише через закони, щоб уникнути сваволі при запровадженні таких обмежень.

2. Будь-які заходи, спрямовані на обмеження основних прав і свобод людини і громадянина, повинні мати під собою чітке фактичне обґрунтування. Обмеження мають бути обґрунтовані фактичними обставинами та реальними потребами суспільства. Це означає, що фактами має бути обґрунтовано, що запроваджувані обмеження слугуватимуть конституційно значущій меті та будуть найменш обмежувальними засобами для її досягнення, звужуючи зміст та обсяг основоположних прав і свобод людини і громадянина не більше ніж це необхідно.

Вимога придатності виконується, коли заходи, вжиті державою в особі органів влади, здатні досягти заявленої конституційно значущої мети, заради якої вводиться обмеження будь-яких основних прав і свобод людини і громадянина. Це означає, що має бути логічний та ефективний зв'язок між вжитим заходом і бажаним результатом. Якщо такий зв'язок відсутній і запроваджуваний захід не може адекватно сприяти досягненню поставленої конституційно значущої мети, то він повинен вважатись непридатним. Так, в пунктах 2.4 та 2.5 Рішення від 21.07.2021 р. № 3-р(II)/2021 Конституційний Суд України дійшов висновку, що обов'язкова конфіскація товарів, про які йдеться у ст. 471 Митного кодексу України, за порушення порядку проходження митного контролю в зонах (коридорах) спрощеного митного контролю виправдана потребою досягнення стримуючого ефекту від вчинення таких правопорушень, зниження існуючих ризиків їх зростання та є необхідним заходом з огляду на легітимну мету позбавлення права власності. Конституційний Суд України зазначив, що суспільна користь адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення полягає не в поповненні державного бюджету, а в забезпеченні конституційного правопорядку, безпеки суспільства та прав і свобод кожної особи. Суспільна користь від застосування конфіскації товарів за статтею 471 Кодексу як адміністративного стягнення не вимірюється у майновому еквіваленті, її сутність полягає у досягненні стійкого ефекту захисту митних інтересів України, митної безпеки за рахунок впровадження законодавцем адекватних заходів адміністративної відповідальності [10].

Невиконання будь-якої із зазначених вимог з усією очевидністю повинно тягнути за собою скасування відповідних дій і рішень, у тому числі визнання правових актів або їх частин такими, що не відповідають Конституції України.

Список використаних джерел:

1. Завидняк І. І. Обмеження прав людини і основоположних свобод у контексті принципу пропорційності (на прикладі конституційних засад діяльності Служби безпеки України). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО, 2012. Випуск 19. Том 1. С. 164 – 167.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141.
3. Мерник А. М., Кузьміна В. О., Бурлаков Б. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних

- умовах: теоретичний і практичний аспекти. Юридичний науковий електронний журнал, 2020. № 2. С. 42 – 46.
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
 5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
 6. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. № 264. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
 7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
 8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
 9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»» від 28.08.2020 р. № 10-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
 10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Олени Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу другого статті 471 Митного кодексу України від 21.07.2021 р. № 3-р(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
 11. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності в ході проведення досудового розслідування. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право», 2024. Випуск 81(1). С. 168 – 179.
 12. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності під час судового розгляду. Аналітично-порівняльне правознавство, 2024. Випуск 2. С. 719 – 731.
 13. Стрілецька О. В., Габрелян А. Ю. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі країн романо-германської правової сім'ї. VI Міжнародна науково-теоретична конференція «Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень» (08.03.2024; м. Вінниця, Україна), 2024. С. 64 – 70.